

BASLAWISH KLASSLARDA ANA TILI SABAQLARINDA TEXNIKAĲI HÁM KÖRGIZBE QURALLARDAN PAYDALANIWDIŇ MAZMUNI

M.R. Annayeva – *stajyor-oqıtıwshı*

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch soʻzlar: boshlangʻich sinf, ona tili, bilim, davlat talim standartı, koʻrgazma vositalar, texnik vositalar

Ключевые слова: начальный класс, родной язык, знание, государственный образовательный стандарт, наглядные пособия, техническое пособия

Key words: elementary class, mother tongue, knowledge, state education standard, visual aids, technical manual

Bilimlendiriw – bul mámleketlik siyaset dárejesindegi wazıypa. Sebebi, ósip kiyatırǵan jas áwladtı erteńgi qurıwshıları, keleshek ǵamqorshıları, bilimli áwladlardıń dawamshısı sıpatında qalıplestiriw – bul usı sistemaniń aldına qoyǵan áhmiyetli mashqalalardan eń baslısı bolıp sanaladı.

Ózbekstan Respublikası ǵárezsizlikke erisken kúnнен baslap jámiyetti reformalaw siyasetin kún tártibine qoydı. Barlıq tarawlardagı sıyaqlı bilimlendiriw tarawın reformalaw siyaseti hám onı izbe-izlik penen ámelge asırıw isleri baslandı.

Baslawish tálim mámleketlik tálim standartınıń “Kirisiw” bóliminde “Baslawish tálim protsesi balanıń logikalıq pikirley alıw iskerligi, aqlıy rawajlanıwı, dúnya-qarası, kommunikativlik sawatlılıǵı hám ózin-ózi anlaw iskerligin qalıplestiriwge, fizikalıq jaqtan salamat bolıwǵa, materiallıq barlıq, gózzalıqlardı sezine alıwǵa, gózzalıq hám estetikadan zawıqlana alıw, milliy úrp-ádetlerdi ózinde sıfırdıw hám ardaqlaw, olarǵa boysınıwǵa úyretedi” [1] – dep ayırıqsha kórsetedi.

Hár bir tálim tarawı boyınsha baslawish klass oqıwshılarında payda bolatúǵın bilim, kónlikpe hám beyimlesiwdiń dárejelerin hám bilimniń nátiyjeliligin bahalaw ólshemine qoyılatúǵın talaplardı baslawish bilimlendiriw standartınıń tiykarǵı parametrleri boyınsha islep shıǵıwdı talap etedi.

“Bilimlendiriw haqqında Nızam” da “Baslawish tálim ulıwma orta bilimlendiriw ushın zárúr bolǵan sawatlılıq, bilim hám kónlikpe tiykarların qalıplestiriwge qaratılǵan” delingen.

Usı talaplardan kelip shıǵıp, baslawish klasslarda ana tili bilimlendiriwiniń maqseti, wazıypaları sıpatında DTS te tómendegiler belgilep berilgen:

1. Balanıń pikirlew iskerligin keńeytiwge, erkin pikirlew alıw, ózgeler pikirini anlaw, óz pikirini awızeki hám jazba túrde bayan ete alıwı, jámiyet aǵzaları menen erkin pikir alısıwda bola alıw kónlikpe hám bilimlerin rawajlandırıw;

2. Oʻz pikirini sawatlı, logikalıq izbe-izlikke boysınǵan halda bayan ete alıwǵa úyretiw.

3. Jazba sóylew belgilerin sóylewi arqalı belgilew, tekstti kórkem oqıy alıw kónlikpesin qalıplestiriw;

4. Oqıw tezligin asırıw, tálimniń usı basqısı ushın tán bolǵan júritip, irkilmey oqıy alıwdı iyelewine erisiw;

5. Pikirdiń jazba bayan etiw boyınsha belgilengen tómendegi kónlikpelerdi:

- pikirdiń logikalıq izbe-izlikte bayanlanganı;
- sıpatlaw, túsindiriwdiń temaǵa muwapıqlıǵı hám quramalılıǵı;

- sıpatlawda tilde bayanlaw quralların paydalanıw dárejesi;

- imla sawatlılıǵı sıyaqlılardı iyelewge erisiw.

Bulardı ámelge asırıw álbette, ana tili bilimlendiriwı tsiklindegi pánlerdiń tiykarǵı maqseti úyretiw, oqıw hám ana tildiń wazıypası.

Haqıyqatında da, baslawish klass oqıwshısı tekstti oqıy alıwı, ol boyınsha erkin túrde sorawlar toplanın tekst mazmunınan kelip shıǵıp, dúze alıwı, tayar túrde sabaqlıqtaǵı tekst boyınsha kitap avtorları tárepinen dúzilgen sorawlarǵa, onıń mazmunınan kelip shıǵıp dúze alıwı kerek. Soǵan qaramastan, búgingi kúnde baslawish tálimde ana tilin oqıtıwda mashqalalar, sheshiliwı tiyis wazıypalar da bar.

“Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması” nıń kemshilikler

hám mashqalalar bóliminde “Oqıtıwshılar, pedagoglar hám tárbiyashılardıń úlken bólimi jaqsı tayarlıq kórmegenligi, olardıń bilim hám kásiplik dárejesi pás ekenligi, ayırıqsha mashqala bolıp qalmaqtı, maman pedagog kadrlardıń jetispewshiligi sezilmekte. Máselen, mekteplerde hám basqa oqıw orınlarında bilimlendiriw protsesiniń ózindegi hám oqıtıw metodikasınan hár túrli kemshilikler aqıbetinde bilim beriwde júzege kelgen, zıyanlı ortalıq soǵan alıp keledi, yaǵnıy ózbetinshe, erkin pikirlew rawajlanbay qalıp atır”.

Haqıyqatında da mekteplerde bilimlendiriw protsesin, ásiyese, baslawish klasslarda baqlaw arqalı, oqıwshılardı erkin pikirlewge úyretiw, bilim menen qurallandıırıw, hár tárepleme tárbiyalaw ushın bilimlendiriw mazmunın, onı oqıtıw metodikasın jetilistiriw hám onı iyelegen baslawish klass oqıtıwshılarınıń jetilistiriw zárúr. Sonday-aq, búgingi kúnde tekst penen islesiw metodikasında eń dáslep, baslawish klasslarda tekstlerdi jetilistiriw máselesi de belgili áhmiyetke iye. Sebebi, baslawish bilimlendiriw turmısındaǵı bilim kónlikpeleriniń saǵası házirgi kúnde qaralıp atırǵan jańa áwlad sabaqlıqları arqalı ámelge asırıladı. Tekst – bul baslawish klass oqıwshılarınıń ana tili sabaǵında onı dúziwge bolǵan qábiletin payda etedi. Sebebi, baslawish klass oqıwshılarında tekst dúziwge qábiletin qalıplestiriw zárúrligi hám múmkinshiligi ana tili tálimi aldında turǵan wazıypa, ámeliy zárúrlık bolıp esaplanadı.

«Baslawish klasslar ana tili sabaqlarında oqıwshılar tekst jaratıwǵa úyretiw metodikası» miynetiniń avtorı N.İ. Bekniyazova teksttiń qurılısı boyınsha tómendegi túsinikler boyınsha jumıs alıp barılıwın kóзде tutadı.

2-klass ushın: “1. Tema. Kishi tema ulıwma temaniń bir bólegi sıpatında. Tiykarǵı mazmunı sáwlelengen bólimi, onıń formalıq belgileri: gáplerdiń bar ekenligi. 2. Mikrotomalalar. Mikrotomalardı táriplew, shegaraların tabıw, temanı ashıw. 3. Gáppler toparı. Gáppler toparınıń belgileri: baylanıslı sóylew kontekstinde mazmunlıq izbe-izlik, eki-jeti gápptiń bar ekenligi kórsetiledi” [3:75]. Al, 3 hám 4-klasslarda tekst dúziw isi qurılısı boyınsha bunnan da quramalasıp barıwı názerde tutılǵan. Atap aytqanda, 3-klasslar ushın 2-klassqa salıstırǵanda oqıwshı ádewir quramalı gápplerdi dúze alıw imkaniyatına iye bolıwı kerek. Gáppler toparınıń belgileri: leksikalıq, grammatikalıq qurallar járdeminde mazmunlıq baylanıs bolıwı. Abzatslarǵa bóliwdi oqıwshı biliwı kerek dep esaplaymız. 4-klasslarǵa kelip qalıw, oqıwshı 2 hám de 3-klassqa salıstırǵanda da quramalırq dúze alıwı kerek. Atap aytqanda, gápplerdiń óz ara baylanısıw quralları, sózlerdiń tákirarlamay jaza alıwı, sinonimlik almasıwları, kómekshi sózler menen birge sóz tártibin de biliwı kerek. Demek, 4-klass waqtında oqıwshılar kishigirim tekstli erteklerdi, ádebii shıǵarmalardı oqıwǵa ádetlendiriw, olardan tekstlerdi ayırıp biliwı kerek. Tekstlerdi arnawlı túrde izertlegen I.A. Azimova tekst dúziwde tómendegi toparlastırıwdı usınadı: “1. Leksikalıq (sózdiń tákirarlanıwı hám sinonimler). 2. Leksika-grammatikalıq (almasıw, ráwishler, orındı, waqıt múnásibetin bildiretuǵın birikpeler, dánekerler, kómekshi sózler, kiris sózler” [2:14].

Baslawish klasslarda tekst dúziwde gápplerdiń izbe-iz (shınjırlı hám parallel baylanısı, gápplerdiń óz ara baylanısıwshı leksikalıq hám grammatikalıq qurallardıń bolıwı, dialog formasındaǵı tuwra gáp, avtor gápini oqıwshılar óz ara ajratıp biliwı kerek. Baslawish klass oqıwshıları shólkemlestiriw formaları, semantikalıq-grammatikalıq qurılısı ayırıqsha orın iyeleydi. Olar tekst, gáp,

tema qoyıw, abzats, gápler toparı ulıwma tema, kishi tema, temanın birinshi hám sońǵı gápi, tiykarǵı mánis (mazmunı) izbe-iz baylanıswı, parallel baylanıswın, tekste dialoglardıń beriliwı tema tańlaw sıyaqlı túsiniqlerin ózbe-tinshe tekst dúziw isinde usı izbe-izlikti basshılıqqa alıwı kerek.

Baslawısh klasslarda tekst dúziwde oqıwshılardıń qıynalatuǵın tárepi bul tekste sózlerdiń hám gáplerdiń izbe-izligin durıs bere almawı, bir sózdi bir neshe orında, bir tekst misalında paydalana beriw, tek ǵana kúndelikli awızeki sóylew tilinde ǵana ózleri awızeki sóylew tilinde ǵana ózleri pikir alısw ortalıǵında, úyde, máhállede, mektepte eki klassta ǵana sóylew barısında paydalana alatuǵın gáplerinen ǵana, tanıs, onsha quramalı bolmaǵan gáplerden tekst dúze alıw múmkinshiligi kórinedi. Misalı, baslawısh klassta, ásirese, 3-4-klasslarda oqıwshı quramalı túrdegi tekstlerdi dúze alıw qolınan keledi. Misalı, 3 yamasa 4-klass oqıwshıları ana tili sabaǵında teksttegi gáplerdiń mazmunı boyınsha ózara baylanısın kórsetilgen tema sheńberinde orınlay aladı. Geypara waqıtlarda baslawısh klass oqıwshılarında tekst dúziw tapsırmasın orınlaw tapsırılǵanda bir qatar tómendegi tártiptegi kemshilikler de anıqlanıwı múmkin, yaǵnıy birinshiden, oqıwshılar tekstti belgili bólimlerde, ásirese, abzatslarǵa durıs ajırata almawı múmkin; ekinshiden, ayırım waqıtlarda tekst dúziw tapsırmasında kishigirim temalar dógeresinde islep, temalardıń shegarasın názerde tuta alıw yaqı almawı, rejeni durıs dúze almawı; úshinshiden, tekste eń birinshi hám sońǵı gáplerdiń baylanısın durıs, orınlı qalıplestire almaw

jaǵdayı; tórtinshiden, tekst quramındaǵı gáplerde feyildin grammatikalıq formaların durıs paydalana alıwı, bolımlı, bolımsız feyil, máhál, meyillerdi, feyillerdegi túr (tamamlanǵan hám tamamlanbaǵan), awıspalı-awıspasız feyiller, sonıń menen birge, feyillerdiń leksika-semantikalıq ózgesheligi boyınsha túrlerin mazmunǵa say tárizde qollana almaw halatı; besinshiden, tekste waqıt penen mákan uǵımın baylanıstıra almawı, logikalıq qátelege, stillik nadurılıqlarǵa jol qoyıwı, ádebiy til normaların óz orınlı ornında qollana almawı; altınshidan, sózdi sózge, gápti gápke baylanıstıra alatuǵın kómekshi sózler, tirkewishlik xızmettegi sózlerdi durıs óz orınlı ornında qoya almawı; jetinshiden, tekst quramında ápiwayı, kishigirim dialoglardı kirite almawı; segizinshiden, tekste durıs tema qoya almawı, yamasa temanı mazmunǵa say tárizde tańlaw almawı; toǵızınshidan, tema mazmunına qatnaslı bolmaǵan, ayırım zárúr bolmaǵan sóz yaqı gáplerdi kirite almawı sıyaqlı jaǵdaylardıń ushırasıwı; onınshidan, tekste shıraylı jazıw (kalligrafiya, grafikalıq formalarǵa) ámel qılmawı sıyaqlı jaǵdaylar da ushırasıp, usı kemshiliklerdi saplastırıp ústinde jumıs alıp barǵan durıs boladı.

Juwmacqlap aytqanda, baslawısh klasslarda ana tili sabaqların oqıtıwda tekst ústinde jumıs islewde túrli mazmunındaǵı kórgizbeli qurallar, reńli bezewlerge iye diywalı gazetalar, kishigirim tekstten ibarat tarqatpa materiallar hám texnikalıq qurallardan orınlı paydalanıw-bul sabaqtıń hár tárepleme nátiyjeliligini támiyinleydi.

Ádebiyatlar

1. Davlat talim standartı. –T.: «Sharq». 1989. 5-b.
2. Azimova I.A. O'zbek tilidagi gazeta matnlari mazmuniy pertseptsiyasining psixolingvistik tadqiqi. Filol.fan.nomz.diss avtoref. – T.: 2008. 14-b.
3. Bekniyazova N. Boshlang'ich sinflar ona tili darslarida o'quvchilarni matn yaratishga o'rgatish metodikasi. –T.: «Fan va texnologiya», 2012, 75-b.

REZYUME. Maqolada boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini o'qitish jarayonida ko'rgazmali vositalarning ahamiyati so'z etilgan. Matnlar bilan ishlashda texnik vositalarning o'rnı, hizmati ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье отмечается важность наглядных пособий в процессе обучения родному языку в начальных классах. Выявлена роль и функции технических средств в работе с текстами.

SUMMARY. The article notes the importance of visual aids in the process of teaching the native language in primary school. The role and function of technical tools in working with texts has been revealed.

BASLAWISH KLASS OQIW SABAQLARINDA TEKST DÜZIWGE ÜYRETIW METODIKASI

S.U.Arepbaeva – magistrant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: uzluksız ta'lim, matn tuzish, metod, o'qitish, usul, o'qitish jarayoni, o'qituvchi, o'quvchi.

Ключевые слова: непрерывное образование, композиция текста, метод, обучение, метод, учебный процесс, учитель, ученик.

Key words: continuous education, text composition, method, training, teaching, educational process, teacher, learner.

«Ózbekstan Respublikasın jáne de rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyasın» da «úzliksiz tálim sistemasın jáne de jetilistiriw jolın dawam ettiriw, sıpatlı tálim xızmetleri imkaniyatların asırıw, tálim bazarınıń zamanagóy iqtıyajlarǵa muwapıq joqarı tájiriybeli kadrlar tayarlaw»dı [1] belgilep beredi.

Haqıyqattan da házirgi kúnde hár qanday mámlekettiń jáhán bazarında básekige shıdamlılıǵı tek ǵana tábiy resurslarınń bar ekenligine emes, bálki, birinshi náwbette, zamanagóy úzliksiz jańalanıp turatuǵın texnologiyalardı jaratıw hám ózlestiriwge ılayıq bolǵan sapalı insan kapitalına baylanıslı bolıp atır. Sol sebepli tálim sapasın asırıw zárúrli esaplanadı.

Solay eken baslawısh tálim – bul hár bir balanıń tálim, bilim alıwınıń tiykarı bolǵan úzliksiz bilimlendiriw sistemasınıń áhmiyetli túrinen biri bolıp tabıladı. Yaǵnıy joqarı klaslardaǵı akademikalıq bilimlerdegi iyelew ushın bala baslawısh klaslarda baslap, ásirese 1-klass dáwirinde durıs jazıw hám durıs oqıw kompetenciyları qalıplestiriw baslawısh klass muǵallimleriniń tiykarǵı wazıypası bolıp tabıladı. Solay eken, baslawısh klass oqıwshılarında "úyreniw qábileti" sıyaqlı zárúrli kompetenciylardı qalıplestiriw kerek. Baslawısh klaslarda oqıwshılardıń jazıw, oqıw kompetenciyların qalıplestiriwde sawat ashıw dáwiri

ayırıqsha áhmiyetke iye. Bul jetekshi iskerliginiń ózgeriwı, jańa sociallıq poziciyanı iyelewı, balanıń sırtqı dúnya menen óz-ara tásiiri menen baylanıslı.

Baslawısh tálim ushın tiykarǵı másele ulıwma bilim kónlikpelerin qalıplestiriw bolıp tabıladı. Onıń rawajlanganlıq dárejesi tiykarınan oqıwshını oqıtıw tabıslı bolıwın belgileydi. Ulıwma tálim kónlikpelerine baslawısh mektep oqıwshıları ushın ámeldegi bolǵan oqıw, kórkem, kópshilikke arnalǵan ilimiy tekstler menen islew kiredi. Baslawısh klaslardı pitkerip atırǵan oqıwshılar, jazıw hám oqıw kompetenciylarına iyelewde tekst ayırıqsha orın tutadı. Tekstti oqıw hám tekstti durıs jazıw kompetenciylarınıń qalıplesiwi oqıwshılardıń til nızmalılıqların qanshelli ózlestirgeni menen, hárip hám seslerdi durıs qollana bilıw kompetenciyları menen tikkeley baylanıslı.

Sebebi mektep ámeliyatında geypara baslawısh klass oqıwshılarınıń durıs jazıp bilıwi hám durıs oqıp bilıwi menen baylanıslı kompetenciylardıń jeterli dárejede qalıplespegenligi sır emes. Bunda muǵallimlerdegi oqıwshılardı tekst ústinde islew kónlikpelerin qalıplestiriwge baylanıslı metodikalar menen tereńnen qurallanbaǵanlıǵı menen de baylanıslı.

Demek, baslawısh klass, ásirese 1-klass oqıwshılarınıń durıs jazıw hám durıs oqıw kónlikpelerin